Příliš nebezpečná Morava?

*Moravský patriotismus v poválečném
Československu (1945–1989)*

Jiří Pernes

Kořeny moravanství jsou zakotveny hluboko v historii a jeho projevy nabývaly v různých obdobích rozmanitých, někdy velmi výrazných rysů. Na území Moravy vedle sebe po staletí žila a vyvíjela se společenství lidí hovořících jednak jazykem německým a jednak jazykem slovanským, který byl časem označen za češtinu. Jak příslušníci německého, tak slovanského etnika se ztotožnili se svou zemí do té míry, že jejím názvem označovali svou národnost: pro německy hovořící obyvatele se vžilo označení „Mährer“ a pro ty, kteří mluvili slovansky, označení „Moravan“, „Moravák“ či „Moravec“.

Tato stať se nezabývá národnostními poměry a vztahem české a moravské identity („češství“ a „moravanství“) ve starších historických obdobích. O skutečnosti, že v 19. století se většina slovanských obyvatel Moravy pokládala za Moravany, a nikoli za Čechy, však vypovídá například svědectví slovenského národního buditele Jozefa Miloslava Hurbana, který v roce 1839 uskutečnil cestu z Vídně do Prahy a své postřehy zveřejnil v knize *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách 1839*.¹ Na řadě případů v ní ukazuje, že slovansky hovořící obyvatelé Moravy, s nimiž se setkal, se nepovažovali za Čechy, nýbrž za Moravany, a svůj

1 HURBAN, Jozef Miloslav: *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách 1839*. Žilina – Košice, Slovenský Východ 1929.

jazyk nevnímali jako český, nýbrž moravský.² Podobných svědectví lze v tisku z celého průběhu 19. a počátku 20. století nalézt velké množství.

K obdobnému závěru dospěl také historik Jaroslav Mezník. Ve studii „Dějiny národu českého v Moravě“, která vyšla koncem osmdesátých let nejprve v samizdatu, dokazuje, že označení „český jazyk“ pro řeč slovanských obyvatel Moravy začali prosazovat německy hovořící Moravané.³ Proces ztotožňování slovansky hovořících obyvatel Moravy s českým etnikem zesílil až ve druhé polovině 19. století, mnohdy (byť to nebyl důvod jediný) jako reakce na příklon německy hovořících Moravanů k pangermanismu a myšlence všenněmecké jednoty.⁴ Nelze ovšem samozřejmě přehlížet, že označení „Moravan“ či „Moravák“ stejně jako „Mährer“ měla různé konotace – například sociální, teritoriální a podobně – a že jim tedy nelze přisuzovat význam výlučně nacionální.

Silné české národní vědomí, které u slovanských obyvatel Moravy převládlo, sehrálo významnou roli v letech první světové války, kdy čeští vojáci z Moravy bojovali proti Rakousko-Uhersku v řadách československých legií, a zejména v posledních dnech října 1918, kdy se většina obyvatel Moravy spontánně a dobrovolně rozhodla pro rozchod s Habsburky a pro vytvoření nezávislého Československa. Je ovšem také pravda, že většina Čechů z Moravy si představovala, že jejich země si i v novém státě uchová většinu nemalých samosprávných výsad, jimž se (stejně jako ostatní korunní země) za monarchie těšila. Československo však vzniklo jako centralizovaný stát, který práva jednotlivých zemí silně omezil ve prospěch pražské ústřední vlády a v němž se dokonce vážně jednalo o jejich zrušení a nahrazení župním zřízením. Vědomí historických odlišností Moravy nicméně v nové republice nepozbylo respektu, což se projevilo v uchování zemského zřízení a jeho kulturních i politických institucí. První Československá republika přitom se svým mravním étosem a politickým idealismem dokázala také v Čechách z Moravy jednoznačně upevnit vědomí sounáležitosti s českým národem a jeho novým státem a idea českoslovenství vytěsnila pocit příslušnosti ke svébytnému moravskému národu do bezvýznamnosti. Tragédie Mnichova a následná okupace českých zemí Německem tyto pocity ještě umocnila, mnohdy až do vypjatého českého nacionalismu.

2 Někteří historikové zabývající se touto problematikou jsou však odlišného mínění. Milan Řepa, který výsledky svých výzkumů shrnul v práci *Moravané, nebo Češi? Vývoj českého národního vědomí na Moravě v 19. století* (Brno, Doplněk 2001), je toho názoru, že označování jazyka, jímž Moravané hovořili, za „jazyk moravský“ nebylo výrazem vědomí o svébytnosti tohoto jazyka, nýbrž spíše jen synonymem pojmu „jazyk český“. Já jsem na základě vlastního studia dospěl k závěrům odlišným.

3 MEZNÍK, Jaroslav: Dějiny národu českého v Moravě: Nárys vývoje národního vědomí na Moravě do poloviny 19. století, 1. In: *Střední Evropa – brněnská verze*, č. 3 (1989), samizdat, nestránkováno; také in: *Československý časopis historický*, roč. 88, č. 1 (1990), s. 34–62.

4 Blíže viz PERNES, Jiří: *Pod moravskou orlicí aneb Dějiny moravanství*. Brno, Barrister & Principal 1996, s. 284. Nejnověji se touto otázkou zabýval Milan Řepa v citované monografii *Moravané, nebo Češi?*.

Poslední roky samosprávné Moravy

Především je třeba připomenout, že Československá republika byla v roce 1945 obnovena jako stát s tradičním zemským zřízením, v němž Morava existovala jako samostatný územněsprávní celek, ve spojení se Slezskem jako Země moravskoslezská. Tragická zkušenost německé okupace spolu s odsunem německého obyvatelstva vedla i na Moravě k posílení českého nacionalismu. Bylo pro něj však charakteristické, že respektoval a zdůrazňoval atributy zemského moravanství. Projevilo se to například v názvech nejrozličnějších spolků a organizací, které po roce 1945 na Moravě vznikaly – vedle svého češství zdůrazňovaly také svou příslušnost k Moravě; jako příklad lze uvést třeba moravské jeskyňáře, kteří hned v létě 1945 založili Český speleologický klub pro Zemi moravskoslezskou, či motoristy, z jejichž popudu začal v září 1945 pracovat Český autoklub Moravy a Slezska.⁵ Současně ovšem vznikaly instituce a organizace, které akcentovaly pouze zemskou úroveň, na níž působily: v polovině července 1945 vznikly spolky Blok výtvarníků v Zemi moravskoslezské a Klub přátel umění – Moravskoslezské ústředí, které si kladly za úkol přispět k povznesení moravského a slezského výtvarného umění, k pořádání výstav i k budování odborných knihoven a čítáren „po celé zemi Moravskoslezské“. V srpnu 1945 vznikla Zemská kulturní rada v Brně s celou řadou odborných sekcí.⁶ V říjnu 1945 po krátkém přerušení obnovilo svou činnost Moravské kolo spisovatelů, zdůrazňující tradice a svébytnost moravské literatury, spolu s nakladatelským Družstvem MKS.⁷ Spontánně se rozvinulo hnutí za založení Moravské filharmonie.⁸

Zemský princip hrál dominantní roli i při řízení hospodářského života Moravy a Slezska: komise pro národní správy, která vznikla při Zemském národním výboru v Brně, sice připouštěla, že je třeba, aby se nejdůležitější rozhodovací pravomoci v oblasti průmyslu soustřeďovaly ve vládních úřadech v Praze, požadovala však současně, aby „ve všech záležitostech týkajících se Moravy a Slezska byl o jednání podrobně informován Zemský národní výbor v Brně“. Podobné stanovisko v této otázce zaujaly i ostatní komise a brněnský zemský národní výbor rozhodl, že „na podporu moravského hospodářství budou zřízeny nové zemské výzkumné ústavy“, zejména samostatný plánovací ústav v Brně, který měl dbát, „aby byly v rámci celostátního plánování zajištěny zájmy Moravy a Slezska“.¹⁰

5 Moravský autoklub organisuje pobočky. In: *Rovnost* (12.9.1945), s. 2.

6 Zemská kulturní rada zasedala. In: *Tamtéž* (22.8.1945), s. 3; Zasedání Zemské kulturní rady. In: *Tamtéž* (5.9.1945).

7 Viz OPELÍK, Jiří a kol.: *Lexikon české literatury: Osobnosti, díla, instituce*, sv. III/1: M–O. Praha, Academia 2000, s. 321–324. Autoři hesla Sylva Bartůšková a Aleš Zach.

8 RACEK, Jan: Budujme hudební kulturu na Moravě. In: *Tamtéž* (13.9.1945), s. 3.

9 Porady o moravském průmyslu. In: *Tamtéž* (16.9.1945), s. 2; srv. Hospodářská obnova země Moravskoslezské. In: *Tamtéž* (7.10.1945), s. 2.

10 Hospodářské plánování na Moravě. In: *Tamtéž* (19.9.1945), s. 2.

Z různých náznaků lze soudit, že řada vedoucích představitelů moravského veřejného života si přes zdůrazňování svého češství uvědomovala i v této době odlišnost Moravy od Čech a že byla odhodlána ji nadále podporovat. Projevilo se to například při osidlování moravského pohraničí; někteří jeho organizátoři si přáli, aby si noví obyvatelé, přicházející většinou z vnitrozemí Moravy, uchovali svůj „půvab kmenový“ a přinesli do pohraničních obcí „malebnost svých krojů, svéráz moravský a poesii svých lidových písní“, jak to ve starosvětsky idylické podobě vyjádřil článek v brněnských komunistických novinách *Rovnost*.¹¹

Stoupenci odlišení moravských Čechů se nacházeli i mezi moravskými intelektuály. Příznačný svým „programem“ i titulkem „Morava půjde s vámi“ byl článek Čestmíra Jeřábka již z 2. června 1945. Známy brněnský spisovatel se v něm nedvojsmyslně přihlásil k jednotě českého národa a k budování československého státu, přesto však Moravany chápal jako svébytnou skupinu Čechů, odlišujících se od ostatních tím, že žijí ve své vlastní zemi, posvěcené tisíciletou tradicí i odlišným vývojem, a vědomých si této odlišnosti. „Moravané představují můstek mezi Čechy a Slováky,“ zopakoval oblíbenou floskuli. Nicméně zdůraznil, že Moravané také „cítí živě povinnost zúčastnit se s vypjatou energií práce“ na obnově republiky a že „chtějí položit na vážky svůj tvůrčí výnos a nikterak nehodlají v obecném kulturním dění ... hráti tradiční roli Popelky“. Jeřábek odmítl názor, že by Moravané chtěli „pěstit malichernou svojskost a separatistickou odlišnost“, neboť to dokázali našemu lidu pořádně znechutit „Hitlerovi propagandističtí agenti“, kteří „své naděje v našich zemích budovali v neposlední řadě na umělé kmenové a kulturní atomizaci našeho národa“. Dosáhli tím ovšem pouze toho, psal Jeřábek, „že poctivému Čechu zošklivili všechno, co páchlo krajovým separatismem, ba dovedli na čas zprotivit i jakýkoli ... projev odlišnosti v rámci naší národní celistvosti“. A tak – zakončil svůj vzkaz do Prahy – Morava skutečně půjde s vámi, ale „půjde ne proto, poněvadž je poslušná a trpně přizpůsobivá, ale poněvadž moravská duše je právě nyní po zkušenostech nacistické kulturní hrůzovlády naladěna souzvučně s vedoucím motivem našich výzev“.¹²

Je zřejmé, že upřímné odhodlání obyvatel Moravy jít společně s ostatními částmi republiky počkozovalo nepochopení pražských úředníků a politiků, onen tolik stěžovaný „pragocentrismus“, který nepochybně nemalou měrou přispěl k renesanci pocitu moravanství. Hned v prvních týdnech po osvobození na něj kriticky poukázvalo vedení Zemského národního výboru v Brně, jehož předseda František Loubal koncem června 1945 napsal: „Provádíme rozumnou decentralizaci v praxi, i když namnoze narážíme na dlouholetou úřednickou centralistickou praxi některých pražských ministerstev. Ve smyslu vládního programu a prohlášení pana prezidenta republiky trváme na zásadě, že vládě přísluší činnost normativní a nám, zemským

11 ŽIVOTSKÝ, J.: Osidlování na Moravě. In: *Tamtéž* (27.7.1945), s. 1.

12 JEŘÁBEK, Čestmír: Morava půjde s vámi. In: *Tamtéž* (2.6.1945), s. 1.

orgánům, činnost výkonná. Také v otázkách rázu celostátního, a nikoliv tedy jen zemského, chceme, aby byl náš hlas slyšen, než padne definitivní rozhodnutí. Není v tom žádný separatismus, ale jen touha, aby se posloužilo dobré věci.“¹³

Brněnský zemský národní výbor se musel proti opět se vzímajícímu pragocentristu nejednou energicky ohradit. Počátkem července 1945 rozhodně protestoval proti záměru ministerstva průmyslu přeložit odbornou skupinu vlnářského průmyslu z Brna do Prahy; tento krok se připravoval, přestože i po válce zůstávalo nejdůležitějším střediskem vlnářského průmyslu v republice moravské hlavní město.¹⁴ Podobně se nejvyšší moravský samosprávný orgán ozýval i při jiných příležitostech, nejhlasitěji snad na podzim 1945, kdy protestoval proti nespravedlnostem v zásobování různých částí republiky.¹⁵ Jeho předseda Loubal si stěžoval, „že Praha disponuje ostravským uhlím a naším dřevem, že z Moravy se odváží uhlí a dříví do Čech, opacně však Morava z Čech ani uhlí, ani dříví nedostane“.¹⁶ Ještě konkrétněji se vyjádřil o pár dní později na stránkách národněsocialistického deníku *Svobodné slovo*: „Z oficiální zprávy o poradách o uhlí se například dozvídáme, že domácí otop uhlím bude v Čechách kryt ze 30 procent a v zemi Moravskoslezské jen z 20 proc. Marně se táží proč? Či snad proto, že jsme proti zimě otužilejší? Víte, že jen v Brně je třeba na 2 miliony čtverečních metrů skla? Když je někdo u nás na Moravě, tak plně chápe naše těžkosti a starosti, slibuje, že nesmíme býti odstrčeni, a najednou z úst téhož muže jedné ústřední rozdělovny pak čteme zprávu, že na nás zapomněl 10 procenty uhlí. – A tak je to i v jiných případech, že se nám nedodrží sliby, které jsme, ať přímo na Moravě nebo v Praze, s kompetentními činiteli sjednali... Připomínám to také proto, aby i čtenáři v Čechách věděli, proč se tak často ozývají ze země Moravskoslezské i nevrle hlasy a brojí proti takzvanému pražskému centralismu.“¹⁷

Pražský a český centralismus odmítali také poslanci z Moravy a Slezska v Národním shromáždění¹⁸ stejně jako moravskoslezské organizace politických stran. Prokázal to mimo jiné sjezd Národní fronty Země moravskoslezské, který se konal ve dnech 14. a 15. prosince 1945. Ten si vedle snahy o řešení nejpálčivějších politických problémů Moravy a Slezska vzal za úkol také „poukazování a uvádění nových příkladů pražské (a tím české) centralizace, popřípadě nesprávné decentralizace břemen“.¹⁹ Není se co divit, že za této situace docházelo k novým a často nečekaným projevům moravanství. Když se například 18. července 1945 v Brně konal pracovní sjezd předsedů okresních národních výborů, proběhl ve sněmovní síni

13 LOUBAL, František: K poměrům v zemi Moravskoslezské. In: *Svobodné slovo* (27.6.1945), s. 2.

14 Ze Zemského národního výboru v Brně. In: *Rovnost* (4.7.1945), s. 2.

15 Proti nezdravému centralismu. In: *Tamtéž* (21.11.1945), s. 2.

16 Rada ZNV o moravském zásobování. In: *Tamtéž* (29.11.1945), s. 2.

17 LOUBAL, František: K poměrům v zemi Moravskoslezské. In: *Svobodné slovo* (8.1.1946), s. 1.

18 Porady moravskoslezských poslanců. In: *Rovnost* (12.12.1945), s. 2.

19 Představitel Moravy proti nerozumnému centralismu. In: *Tamtéž* (16.12.1945), s. 2; srv. Nestřípíme mezi sebou liknavce a sabotéry. In: *Tamtéž*, s. 1.

Zemského domu, vyzdobené nejen vlajkami československými a sovětskými, ale také moravskými – vzdor tomu, že jejich užívání bylo od roku 1920 Národním shromážděním zakázáno. Předseda Zemského národního výboru pro Zemi moravskoslezskou František Loubal ve své řeči neopomněl připomenout historii moravských stavovských sněmů a zdůraznil duchovní propojení zemského národního výboru se starými zemskými institucemi.²⁰

Nelze se divit, že takto sebevědomé vystupování moravských politiků začalo v určitých kruzích v Praze vadit a že se zároveň začaly ozývat hlasy poukazující na „nepružnost“ a „nákladnost“ zemského zřízení a požadující jeho zrušení a nahrazení nějakou novou formou správy, krajskou či župní. U demokratických stran nestály tyto tendence v popředí jejich politiky, nejhlasitěji zaznívaly z řad Komunistické strany Československa. Předseda KSČ Klement Gottwald již 28. března 1946 na osmém sjezdu své strany zřetelně prohlásil: „...přechod od administrativy zemské k administrativě župní je podle mého soudu více než zralý.“²¹ Bezprostředně poté se za zrušení zemského zřízení postavil také komunistický předseda expozitury Zemského národního výboru pro Zemi moravskoslezskou v Moravské Ostravě Vladimír Chamrád.²²

František Loubal (1893–1950), publicista a funkcionář Československé strany národněsocialistické. Za války byl vězněn v koncentračním táboře, po propuštění se zapojil do odboje. V letech 1945 a 1946 byl předsedou Zemského národního výboru pro Zemi moravskoslezskou v Brně, poté od června 1946 do února 1948 jeho místopředsedou. Na podzim 1948 byl zatčen a odsouzen k ročnímu žaláři za údajnou protistátní činnost (foto z osobního archivu autora)

20 Nejnaléhavější úkoly moravské: Pracovní sjezd předsedů okresních národních výborů. In: *Tamtéž* (19.7.1945), s. 1.

21 GOTTWALD, Klement: Dnešní situace, politika strany a její akční program. In: *Sněm budovatelů: Protokol VIII. řádného sjezdu komunistické strany Československa ve dnech 28.–31. března 1946*. Praha, Sekretariát Ústředního výboru KSČ [1946], s. 69.

22 Viz JANÁK, Jan: Moravská a slezská správa a samospráva v letech 1740 až 1948. In: NEKUDA, Vladimír (ed.): *Za Moravu: Historická identita Moravy*. Brno, Jednota moravská 1991, s. 41–60, zde 58 n.

Pak už zrušení zemského zřízení požadovalo rovněž takzvané spontánní volání pracujících lidu, které komunisté uměli vždy dokonale zaranžovat. Například závodní organizace KSČ ze strojírny Vítkovických železáren vznesla požadavek decentralizace lidové samosprávy, „protože zemské národní výbory se ukázaly těžkopádné a těžko kontrolovatelné“, brzy poté následovalo vyjádření závodní organizace KSČ v elektrárně téhož podniku, která navrhovala vytvoření župních národních výborů.²³ A obdobných případů, kdy pracovní kolektivy podpořily zrušení zemského zřízení a rozdělení republiky do žup, jak o to usilovala komunistická strana, by se dalo uvést více i z jiných částí republiky.²⁴

Snaha komunistů o likvidaci zemského zřízení v Československu narazila na odpor ostatních stran Národní fronty, byť ne vždy dostatečně rozhodný. Nejméně vyhraněné stanovisko zaujímali sociální demokraté. Sjezd jejich strany v roce 1945 se vyslovil rovněž pro župní zřízení (ještě před komunisty), avšak brněnský sjezd v listopadu 1947 již zastával v této otázce stanoviska mnohem zdrženlivější. V sociálnědemokratické straně se na reorganizaci veřejné správy a samosprávy objevovaly různé názory, celkově však nakonec převládla spíše snaha zemské zřízení udržet.²⁵

Nejdůsledněji se za uchování historických zemí stavěla Československá strana lidová. Naprostá většina jejích funkcionářů zastávala názor, že krajské zřízení by bylo dražší, především ale v pokusech o jeho zavedení viděli snahu komunistů prosadit své vlastní stranické zájmy. Mimořádnou roli ve straně sehrála i autorita jejího předsedy Jana Šrámka, předválečného představitele moravské zemské organizace ČSL, který se o uchování zemského zřízení osobně zasazoval.²⁶ Proto se také lidová strana před parlamentními volbami v květnu 1946 jako jediná dovolávala zemského zřízení a apelovala na zemský patriotismus Moravanů.²⁷

Tvrzení lidovců, že nikdo jiný než oni se nevyslovil pro zachování zemské samosprávy a zemských celků, však neodpovídalo zcela pravdě. Po jistém váhání se totiž pro zemské uspořádání vyslovila také Československá strana národněsociální. Její předáci se sice nad možností zavedení krajů či žup zamýšleli rovněž, nakonec však i oni dospěli k názoru, že by nový systém byl dražší než stávající,

23 Autor níže citované studie neuvádí přesné datum vzniku těchto rezolucí, ze souvislostí je však zřejmé, že se jedná o podzim 1947.

24 Citováno podle: MORAVEC, Josef: *Zemské či krajské zřízení? Postoje politických stran na Ostravsku k realizaci myšlenky krajských národních výborů před únorem 1948*. (Sborník prací Pedagogické fakulty v Ostravě, řada C-6: Historica, sv. 2.) Praha 1971, s. 53 n.

25 *Tamtéž*.

26 *Tamtéž*.

27 MACHÁLEK, Vít: Volby roku 1946 na Moravě. In: BIEBERLE, Josef – BUREŠOVÁ, Jana – FIŠER, Zdeněk – MACHÁLEK, Vít: *Sborník prací moravských historiků*. (Studijní materiály výzkumného projektu Československo 1945–1967, č. 21.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1996, s. 7–70, zde s. 13. Autor odkazuje na předvolební kampaň v brněnském deníku ČSL *Národní obroda* z 25.5.1946, s. 5.

a chápali také význam historické tradice se zemským zřízením spojené.²⁸ Ve svém *Návrhu programu Československé strany národně socialistické* z roku 1947 sice o formě státní správy konkrétně nehovořili, centralismus však rozhodně odmítali.²⁹ Jednoznačně se potom k zemskému zřízení přihlásili ve stejném roce ve vlastním návrhu nové československé ústavy. Zpracovala jej zvláštní ústavní komise strany, v jejímž čele stál profesor brněnské právnické fakulty Vladimír Kubeš. Komise se této problematice věnovala od podzimu 1946 a její řešení doporučovalo zachování zemského zřízení v Československu, a to ještě posíleného ustavením zemských sněmů se zákonodárnou mocí a zemských vlád.³⁰

Zda se také na výsledku parlamentních voleb v roce 1946 projevil odlišný vztah politických stran k zemskému zřízení, nelze jednoznačně říci. Skutečností je, že vítězně z nich vyšla Komunistická strana Československa, která v českých zemích získala 40,17 procent odevzdaných hlasů a třiadvadesát mandátů v nově zvoleném Ústavodárném Národním shromáždění. Z toho přímo v Zemi moravskoslezské však získala jen 34,5 procent hlasů, tedy o dost méně než v celostátním průměru. Naopak Československá strana lidová, která v rámci celé republiky obdržela pouze 20,24 procent hlasů, si na Moravě získala přízeň 27,6 procent voličů, což bylo výrazně více než v průměru celostátním. A ve srovnání s Čechami, kde lidovci obdrželi hlasy jen 16,3 procent voličů, byl tento rozdíl ještě markantnější. Nelze tedy vyloučit, že vedle silnějšího náboženského cítění Moravanů v dosažených volebních výsledcích sehrál svou roli také apel strany na jejich moravanství a podporu ohroženému zemskému zřízení.

Výsledky parlamentních voleb se promítly i do složení národních výborů, včetně Zemského národního výboru pro Zemi moravskoslezskou. Také zde se volební vítězství KSČ odrazilo v novém rozložení sil: komunistická strana nyní v tomto osmdesátičlenném orgánu měla osmadvacet mandátů, druzí nejsilnější lidovci disponovali dvaadvaceti mandáty, národní socialisté sedmnácti a sociální demokraté třinácti. V radě zemského národního výboru obsadili komunisté jedenáct křesel, lidovci osm, národní socialisté šest a sociální demokraté pět. Podle nového rozložení sil se změnilo i obsazení nejvyšších funkcí Zemského národního výboru pro Zemi moravskoslezskou – novým předsedou se 31. července 1946 stal člen KSČ a šéfredaktor jejího brněnského deníku *Rovnost* František Píšek, kterého později vystřídal další komunista Karel Svitavský, druhým místopředsedou byl zvolen rovněž komunista, předseda slezské expozitury Zemského národního výboru v Brně František Chamrád, zatímco na dosavadního předsedu Františka Loubala, který opět zastupoval národní socialisty, zbyla až funkce čtvrtého místopředsedy.³¹

28 MORAVEC, J.: *Zemské či krajské zřízení?*, s. 54.

29 *Návrh programu Československé strany národně socialistické pro XIV. valný sjezd*, Praha b. d., s. 15 n. Praha, Melantrich [1947].

30 KUBEŠ, Vladimír: *O novou ústavu*. Praha, Melantrich 1948, s. 6.

31 Viz MACHÁLEK, V.: Volby roku 1946 na Moravě, s. 61 n. (viz pozn. 26).

Není divu, že za této situace se Zemský národní výbor pro Zemi moravskoslezskou změnil z obránce zájmů země a jejích obyvatel v poslušný nástroj pražské vlády, vedené nyní předsedou KSČ Klementem Gottwaldem. Ten samozřejmě na skutečné samosprávě či odlišnosti Moravy a Slezska a na podpoře nějakého „moravanství“ neměl nejmenší zájem. Zásadní personální změny, k nimž ve složení Zemského národního výboru pro Zemi moravskoslezskou po parlamentních volbách v roce 1946 došlo, pochopitelně sehrály negativní roli i při státním převratu v únoru 1948, neboť komunisté měli tento orgán, který mohl celkový politický vývoj v republice významně ovlivnit, od samého počátku pevně ve svých rukou.

Likvidace zemského zřízení a účelové využívání moravských tradic

Jak zdůrazňují Jiří Knapík a Zdeněk Jirásek v paralelně otištěné stati věnované Slezsku a „slezanství“, usiloval komunistický režim v Československu od února 1948 o vytvoření zcela nové společnosti, jejíž hodnotový systém by „byl odvozen od marxisticko-leninské ideologie a měl tudíž stát, navzdory spíše vnějšímu přejímání některých národních tradic, na značně odlišných základech“.³² Uchování tradičního, po tisíc let se vyvíjejícího zemského zřízení nebylo v jeho zájmu, stejně jako podporování či pouhé respektování moravské či slezské specifčnosti, neboť by to bylo na překážku snahám komunistů o centralizaci moci a unifikaci společnosti. Likvidace zemského zřízení a jeho nahrazení systémem krajské správy proto patřily k prvním opatřením poúnorového režimu.

O pravých motivech bez přetvářky promluvil generální tajemník komunistické strany Rudolf Slánský na zasedání Ústředního výboru KSČ 17. listopadu 1948: „Rozbijeme ty mamutí úřady, jakými byly zemské národní výbory, které nešly kontrolovat. Úřady v krajích a okresech budou nyní více pod kontrolou lidových zástupců.“³³ Rovněž Klement Gottwald, když koncem roku 1948 hovořil o likvidaci zemského zřízení v Československu, dal tento krok do přímé souvislosti s bojem proti „reakci“. Pouze na zkvalitnění státní správy a samosprávy jako by ani nezáleželo: „Uskutečnění krajského zřízení, zahájení činnosti krajských národních výborů bude časově těsně předcházet prvnímu výročí historických únorových událostí, prvnímu výročí vítězství našeho lidu nad rozvratnickou protistátní reakcí. Chtěl bych vám zvláště připomenouti, jak se naše reakce všemožně snažila znemožnit krajské zřízení, protože dobře chápala jeho obrovský význam pro upevnění vlády lidu v naší zemi, pro posílení celého našeho lidovědemokratického zřízení. (...) Ano, jenom únorové vítězství našeho lidu nám umožnilo, abychom zakotvili zásady nové lidové moci a veřejné správy v nové ústavě, abychom je dále rozšířili, abychom pak

32 KNAPÍK, Jiří – JIRÁSEK, Zdeněk: Nechtěné Slezsko: Reflexe českého „slezanství“ v poválečném Československu (1945–1969). In: *Soudobé dějiny*, roč. 17, č. 3 (2010), s. 421–440.

33 Pod vedením Klementa Gottwalda složí komunisté svou mistrovskou zkoušku: Projev soudruha Rudolfa Slánského na zasedání ÚV KSČ 17. a 18. 11. 1948. In: *Rovnost* (20.11.1948), s. 7.

v době co možno nejkratší tyto zásady vtělili v zákon o krajském zřízení a abychom nakonec provedli k němu potřebné přípravy k praktickému jeho uskutečnění.³⁴

Přijetím zákona č. 280/1948 Sb. o krajském zřízení s platností od počátku roku 1949 komunisté rozbili republiku do devatenácti krajů: v Čechách vzniklo osm krajů, na území Moravy a Slezska pět a na Slovensku šest. Historické země, vyvíjející se po staletí jako svébytné celky a tvořící tradiční strukturu českého státu, tak byly nahrazeny množstvím uměle vytvořených správních jednotek, které postrádaly předpoklady smysluplné existence. Země moravskoslezská byla rozdělena na kraje Jihlavský, Brněnský, Gottwaldovský, Olomoucký a Ostravský, přičemž jejich hranice mnohdy nerespektovaly hranice zemské. Největší změnu znamenalo rozšíření Jihlavského kraje hluboko do Čech – byl k němu připojen celý politický okres Havlíčkův Brod, velká část soudního okresu Příbram, dále okresy Ledec nad Sázavou, Humpolec, Pelhřimov, Kamenice nad Lipou a část Jindřichohradecka. Také Brněnský kraj přesahoval původní českomoravskou hranici na Poličsku a Litomyšlsku.³⁵

Záhy se ovšem začalo ukazovat, že vše nejde tak hladce, jak si komunisté ve svých sekretariátech naplánovali. Ani úspora „byrokratického aparátu“, ani náklady na provoz nových krajských národních výborů se nevyvíjely podle jejich představ. Netrvalo dlouho a poznali, že mají-li nově utvořené úřady efektivně pracovat, musí být odpovídajícím způsobem obsazeny úředníky: „byrokratický aparát“ začal znovu bytnět a vzhledem k velkému počtu krajských národních výborů počet nových úředníků brzy výrazně přesáhl úřednické stavy ve dvou bývalých národních výborech zemských. Navíc již 28. prosince 1948 ministr vnitra Václav Nosek při přijetí předsedů nových krajských národních výborů zdůraznil, že je nutno co nejdříve „začít se stavbou nových definitivních budov pro KNV“, což si také vyžádalo nemalé prostředky.³⁶

Jelikož krajské zřízení ve stávající podobě svůj účel nesplnilo, již po několika letech se komunistický aparát začal připravovat na jeho reorganizaci a plánovat snížení počtu krajů. Národní shromáždění Československé republiky nakonec 9. dubna 1960 schválilo zákon o reorganizaci územní správy, na jehož základě se počet krajů výrazně snížil; na území Moravy a Slezska tak vznikly pouze dva celky – Severomoravský kraj a Jihomoravský kraj. Při jejich projektování komunističtí plánovači v Praze opět nerespektovali historické hranice mezi Moravou a Čechami. Naopak, dali si záležet, aby svým opatřením vědomí historických tradic co nejvíce oslabili. K Jihomoravskému kraji tak připojili malou část východních Čech s Polnou, k českým krajům zase přičlenili velkou část moravského území: součástí nově vzniklého Jihočeského kraje se stala stará moravská města Dačice a Slavonice,

34 Uskutečňujeme zásady lidové demokracie. In: *Tamtéž* (29.12.1948), s. 1.

35 Vláda jedná o krajském zřízení. In: *Tamtéž* (1.12.1948), s. 2; Nové kraje v přehledu. In: *Tamtéž* (3.12.1948), s. 3.

36 Uskutečňujeme zásady lidové demokracie. In: *Tamtéž* (29.12.1948), s. 1.

Pozvánka na slavnostní zahájení výstavy Velká Morava, která se konala v Brně od poloviny srpna do konce listopadu 1963 u příležitosti 1100. výročí příchodu byzantské mise sv. Konstantina a Metoděje na Moravu

ve Východočeském kraji se ocitly moravské Svitavy, Jevíčko, a dokonce i město, které má příslušnost k Moravě obsaženo již ve svém názvu – Moravská Třebová i s okolním územím.³⁷

Fenomén moravanství v této době procházel mnoha proměnami, a především těžkým útlumem. Komunistická diktatura tragickým způsobem rozdělila společnost, postavila lidi před zásadní dilemata a vnesla do jejich životů nové závažné starosti. Ti, kteří se postavili na stranu nového společenského zřízení, neměli v naprosté většině pro existenci historických zemí ani pro moravský patriotismus pochopení a jejich likvidaci pokládali za správnou. A ti, kdo komunistickou totalitou trpěli, se museli vyrovnávat především se ztrátou osobní svobody, s cenzurou, s konfidentstvím a nemožností svobodně vycestovat za hranice, se zavíráním do věznic a pracovních táborů, s kádrováním a ztrátou zaměstnání, se zabavováním majetku a diskriminací svých dětí. Starosti s postavením Moravy v českosloven-

³⁷ K vývoji státní správy v letech 1945–1960 obecně viz HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2007, s. 442–551.

ském státě proto asi patřily skutečně až k tomu poslednímu, co jeho občany v té době trápilo.

Komunistický režim od roku 1948 vyvíjel značné úsilí, aby vnější znaky moravského zemského patriotismu a moravanství co nejvíce omezil a umrtvil: zrušil Moravskou banku a nahradil ji Československou státní bankou, namísto Moravské vzájemné pojišťovny vznikla Československá státní pojišťovna, z Moravského zemského archivu se stal Státní oblastní archiv v Brně, Moravská zemská knihovna se přejmenovala na Univerzitní knihovnu, Moravské zemské muzeum muselo ze svého názvu alespoň vypustit přívlastek „zemské“, Moravské kolo spisovatelů bylo sloučeno s komunistickým Sdružením moravských spisovatelů ve Skupinu moravskoslezských spisovatelů, která v roce 1949 zanikla. Současně se však ideologům nového režimu hodily některé moravské tradice, které posilovaly „lidový“ charakter státu. Patřily k nim především snahy národopisné, které měly zdůraznit jednotu komunistické strany, státu a lidu a vyznívat v tom smyslu, že budování socialistické společnosti je logickým vyústěním pokrokových lidových tradic, odvěkých tužeb lidu. Proto dostávaly nebyvalý prostor ke svým vystoupením masově zakládáné národopisné taneční a pěvecké soubory, v rozhlase i při veřejných shromážděních zaznívaly národní a lidové písně, s podporou komunistického režimu dokonce v jejich duchu vznikaly písně nové, s takzvaně pokrokovým a budovatelským obsahem. A je přirozené, že moravskému folkloru s jeho barevností, veselím, zvonivými melodiemi náleželo v této kulturněpolitické strategii přednostní místo. Že v tomto případě skutečně nešlo o respekt k moravské kulturní svébytnosti, o tom svědčí rozdílný přístup k národopisným projevům z různých regionů Moravy. Nejvíce preferované bylo Slovácko, které v očích stranických ideologů bylo dostatečně „lidové“, zatímco třeba hanácký folklor byl dlouhou dobu pokládán za symbol bohatého sedláctví, za výraz životního stylu nepřátelských kulaků, bránících se kolektivizaci zemědělství. O politickém zneužívání slováckého folkloru podal umělecké svědectví ve svém románu *Žert* Milan Kundera.

Kromě moravského národopisu podporoval komunistický režim také moravskou archeologii, lépe řečeno archeologický výzkum slovanských lokalit, které na Moravě byly vědecky významnější a také četnější než v Čechách. Od roku 1948 probíhaly na Moravě soustavné archeologické vykopávky na nejdůležitějších nalezištích vztahujících se k historii Velkomoravské říše. Ujala se jich Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, jejíž pracovníci pod vedením Františka Kalouska báдали především v Pohansku u Břeclavi, dále se jim věnovalo Moravské (dříve zemské) muzeum v Brně, reprezentované v tomto ohledu Vilémem Hrubým, který se zaměřil na vykopávky ve Starém Městě u Uherského Hradiště, a konečně v Mikulčicích u Hodonína prováděl výzkum pod vedením Josefa Poulíka nově založený Archeologický ústav Československé akademie věd se sídlem v Brně. Komunistická vláda ovšem výzkum velkomoravských archeologických nalezišť nepodporovala proto, aby nějakým způsobem přispěla k renesanci moravanství. Naopak, Velkomoravskou říši prezentovali vědci i politické orgány jako první společný stát Čechů a Slováků, a pokud se hovořilo o Moravanech, pak jen jako o společných předcích obou těchto slovanských národů.

Jednoznačně to vyjádřil Josef Poulík ve své knize *Staří Moravané budují svůj stát*, vydané v roce 1960, když zdůraznil, že pod vahou důkazů získaných archeologickými výzkumy „hluboko do propasti zapadají teorie o méněcennosti a chudobě slovanské kultury“.³⁸ Právě v tom spočívaly důvody komunistické přízně věnované tak velkoryse archeologickému bádání: dokázat, že Slované obývají území Československa dlouhé věky a že závěry německé, především nacistické vědy, dokazující původnost germánského osídlení Čech, Moravy a Slezska, jsou nesprávné stejně jako tvrzení o méněcennosti slovanské populace. A nelze nevidět, že v tom se shodovaly s cítěním většiny obyvatel Československa, v nichž výsledky archeologických výzkumů probouzely oprávněnou hrdost na jejich dávné předky.

Výstava Velká Morava a hokejová aféra

Současně ovšem podpora moravského národopisu a archeologie měla i nechtěné důsledky, neboť vedla k novému posílení sebevědomí obyvatel Moravy, k postupné renesanci moravanství a jeho veřejným manifestacím, byť to zatím bylo moravanství nepolitické. Příznivě v tomto směru působila také změna politického klimatu v Československu v šedesátých letech, liberalizace a uvolňování ideologického dohledu.

Pozoruhodný byl ohlas a mnohostranné vyzařování unikátní, velkoryse koncipované výstavy Velká Morava, jež byla zahájena 16. srpna 1963 v Domě umění města Brna. Také ona samozřejmě interpretovala Velkomoravskou říši v tradičním duchu, jako „první společný stát předků Čechů a Slováků“.³⁹ Nelze však přehlédnout, že ve funkci sekretáře přípravného výboru a organizačního garanta se o ni významně zasloužil Vinoš Sofka, který o pouhých pět let později stál u zrodu Společnosti pro Moravu a Slezsko, usilující o obnovu zemského zřízení v Československu a o politicko správní rehabilitaci Moravy a Slezska. Denní tisk v následujících měsících přinášel množství článků o Velké Moravě a jejích archeologických nalezištích i rozhovory s archeology. Výstava, která měla původně trvat do 27. října 1963, se těšila mimořádnému zájmu veřejnosti: 28. října uvítali organizátoři stopadesátitisícového návštěvníka.⁴⁰ Pro velký úspěch byla prodloužena do konce listopadu 1963 a navštívilo ji takřka čtvrt milionu diváků. Poté putovala do Prahy, Rakouska, Řecka i jiných států.⁴¹

Kromě toho, že výrazně ovlivnila zájem mladé generace o studium humanitních oborů, měla výstava Velká Morava za důsledek i to, že povolání archeologů se

38 POULÍK, Josef: *Staří Moravané budují svůj stát*. Gottwaldov, Krajské nakladatelství 1960, s. 7.

39 Viz *Velká Morava: Výstava o prvním společném státě předků českého a slovenského národa, pořádaná u příležitosti 1100. výročí příchodu byzantské mise do našich zemí a počátků slovanského písemnictví*. Katalog. Brno, Dům umění 1963, s. 4.

40 Krátce z domova. In: *Rudé právo* (29.10.1963), s. 2.

41 Skončila výstava Velká Morava. In: *Tamtéž* (1.10.1964), s. 1.

stalo rámcem pro děj různých literárních děl, dokonce vznikaly detektivní příběhy odehrávající se v atraktivním prostředí vykopávek. Hlavně však spolu s výstavou vstoupila do českého veřejného života a české literatury novým způsobem i samotná Morava; moravské reálie, folklor, historie a osobnosti se objevovaly v krásné literatuře častěji než dosud (například zmíněný Kunderův *Žert* vyšel v prvním vydání v roce 1966).

Jiným společenským prostředím, jímž o sobě moravanství v šedesátých letech opět dávalo vědět, byl sport, konkrétně lední hokej, v němž Moravu zcela mimořádným způsobem reprezentovalo družstvo brněnského průmyslového závodu ZKL. V předcházejících letech tvrdého stalinismu neslo název „Rudá hvězda“, neboť původně vzniklo jako jeden ze sportovních oddílů ministerstva vnitra. Brněnští fanoušci však o svém týmu nikdy nehovořili jako o Rudé hvězdě; lidová tvořivost jej překřtila na „Kometu“ a toto neoficiální označení mu zůstalo, i když pak působil pod hlavičkou závodu ZKL.

„Kometa“ byla ve své době jednoznačně nejlepším hokejovým mužstvem v celém Československu. Po celou řadu hokejových sezon dokázala naprosto suverénně vítězit nad všemi ostatními československými týmy, včetně pražských a bratislavských. Svými nepřekonatelnými výsledky ukazovala, že brněnští, potažmo moravští hokejisté mohou být mnohem lepší než hráči z pražského centra – ba co víc, že mohou být nejlepší ze všech! – a dodávala tak obyvatelům Brna a vůbec Moravy sebevědomí a hrdosti.

Počátkem roku 1965 však došlo k nečekanému konfliktu: v sobotu 6. února hrálo mužstvo ZKL utkání s týmem Spartak Sokolovo v Praze. Rozhodčí se v průběhu tohoto zápasu „vyznamenali“ mimořádnou zaujatostí vůči brněnským hráčům a nadřizováním borcům domácím. Když v krátké době po sobě vyloučili několik brněnských hokejistů, mezi nimi také kapitána mužstva Františka Vaňka, rozhodli se ostatní hráči na protest proti jejich postupu odejít z ledu a zápas nedokončit. Celou záležitost řešila disciplinární komise československého hokeje, která sice připustila

Panelové poutače k výstavě Velká Morava, uspořádané v roce 1963 s velkým úspěchem v Brně a poté přemístěné do Prahy a několika evropských zemí (foto ze sbírek Muzea města Brna)

nekvalifikovanost a řadu chybných výroků rozhodčích, avšak za hlavního viníka označila brněnské družstvo a přísně je potrestala.⁴²

Nelze vyloučit, že by tím celá hokejová aféra skončila, kdyby těsně po nedokončeném utkání *Rudé právo* nepřineslo reportáž z kuchyně jednoho pražského hotelu. Její autor dal slovo i kuchaři zaměstnanému vyvažováním pro hosty, který byl shodou okolností fanouškem pražské Sparty. Na stránkách novin se tak ocitla i slova, která pronesl skloněn nad hrncem svíčkové omáčky: „...ti Brňáci ... leze jim to do mozků.“ A pak se obrátil ke svému učedníkovi s příkazem: „...dost, Jardo, víc tam toho citrónu nestrouhej!“⁴³

Žádná jiná slova nepadla, o Moravě, o Brně a brněnském hokeji již ani zmínka. Podle novináře J. Fraňka, který reportáž napsal, nebyl v jeho článku žádný protimoravský úmysl, nicméně ve spojení s nekorektním straněním rozhodčích pražskému mužstvu a s přísným potrestáním brněnského týmu – a nepochybně i s celou řadou dalších objektivně existujících společenských faktorů – působila jeho slova na moravské čtenáře jako červený hadr na býka a redakce *Rudého práva* začala dostávat spousty protestních dopisů.

Novináři z pražské redakce *Rudého práva* se pojednou setkávali s něčím, co dosud neznali: „A tak nyní s přáteli ze sportovní rubriky pročítáme protestní dopisy z Brna a okolí, z nichž některé jsou opatřeny třeba dvaceti podpisy – doklad o energii, která do toho byla vložena. Jeden čtenář vzkazuje autorovi, že celá jeho reportáž je ‘vykonstruovaná slátanina, sepsaná zřejmě záměrně jen pro tuto jedinou větu... Míru zdar, Janda Jiří.’ Jeden korespondenční lístek začíná slovy: ‘Zhynulo právo, zhynula spravedlnost...’ Pětadvacet zaměstnanců n[árodního] p[odniku] Slatina žádá ‘tiskovou opravu publikovaného lokálně šovinistického názoru, že Brňákům leze něco do mozků’.“⁴⁴

Dopisy však nepřicházely jen z Brna, *Rudé právo* samo přiznávalo, že docházely „i z okolí“, a nezůstávaly jen u stížností na pražskou povýšenost. Redaktoři ústředního tiskového orgánu KSČ v nich měli ke svému překvapení možnost se dočíst, že se jedná rovnou o úmyslné „rozdmychávání národnostních sporů“. To je opravdu vyvedlo z míry. „Probůh,“ volá J. Franěk na stránkách svých novin užasle, „tak už jsme v Praze a v Brně dokonce dva národy! Kdyby to tak šlo dál, bylo by asi lepší od toho hokeje upustit, což by bylo škoda.“ Vzdor nepotlačované ironii je však zřejmé, že si důvody moravské nespokojenosti přece jen uvědomovali, protože autor pokračoval: „Zároveň mi soudruzi napovídají, že přece jen nešlo o tu jednu větu, že ta věta sehrála úlohu oleje do ohně, který už stejně plál!“ Nakonec *Rudé právo* svou omluvu končilo slovy: „Avšak marná sláva, pořád tu zůstává prohlášení brněnského čtenáře Ludvíka Zavřela, že od nynějška neuznává náš list, dokud v něm nebude,

42 Neradostná dohra nedohraného hokeje. In: *Tamtéž* (9.2.1965), s. 6.

43 FRANĚK, J.: „Dvě svíčkové, žebírko...!“ In: *Tamtéž* (8.2.1965), s. 1.

44 TÝŽ: Má vina aneb Nad dopisy z Brna. In: *Tamtéž* (15.2.1965), s. 4.

že 'Pražáci mají gypsové hlavy'. Tak už je to tady, v zájmu obnovení národní jednoty, ale pozor – nevyjadřuje stanovisko redakce!⁴⁵

Ke zjednání spravedlnosti ovšem tato spontánní lidová aktivita nevedla, trest uložený mužstvu ZKL zůstal v platnosti. Pražští funkcionáři sice uznali některé objektivní skutečnosti, jež opravňovaly brněnský tým k protestnímu jednání, ustoupit moravské reprezentaci však nechtěli – a samozřejmě ani nemuseli. A tak nakonec jediným vítězem v celé kauze zůstal onen citovaný Ludvík Zavřel, kterému se podařilo prosadit na stránky *Rudého práva* konstatování, že „Pražáci mají gypsové hlavy“, jež jistě mnoha čtenářům udělalo radost, i když na druhé straně lze velmi vážně pochybovat, že bylo obecně prospěšné a že k vyřešení nahromaděných problémů nějak pomohlo. Nicméně o tom, že si pobouření obyvatel Moravy tehdy po velmi dlouhé době poprvé zjednalo svobodný průchod, nelze pochybovat a – jak si sám z vlastní zkušenosti pamatuji – velmi přispělo k posílení sebevědomí obyvatel Moravy a pocitů moravanství. Netrvalo dlouho a v prvních měsících roku 1968 vytrysklo moravanství na veřejnosti znovu – a to silou, která překvapila snad každého.

Renesance moravanství za „pražského jara“

Úsilí o reformu politického a hospodářského systému v Československu, které se naplno prosadilo počátkem roku 1968, vyústilo v požadavek „demokratického socialismu“ či „socialismu s lidskou tváří“. Jedním z kroků k jeho uskutečnění bylo zrušení cenzury a volnější praxe při vzniku, či spíše tolerování činnosti některých nových organizací, jimiž chtěly různé skupiny obyvatel Československa prosadit své zájmy. Součástí tohoto široce založeného občanského hnutí se stala rovněž spontánní aktivita velké části moravské veřejnosti, směřující k obnově zemského zřízení v republice, k rehabilitaci Moravy a posílení moravské samosprávy.⁴⁶

Ve středu pozornosti nejširší veřejnosti stály v roce 1968 snahy o nápravu křivd minulosti, nezákonností, jichž se komunisté během uplynulého dvacetiletí dopustili, úsilí o demokratizaci společnosti, o přiblížení západnímu světu, o modernizaci národního hospodářství a výrobního systému. Slováci takřka okamžitě využili nové situace k ventilování svých národních požadavků a začali volat po federativním uspořádání státu, v němž spatřovali záruku dalšího spravedlivého vývoje. Doslova ze dne na den se jako živé ukázaly problémy, o nichž se dlouhá léta mlčelo. K nelíčenému překvapení mnohých se k nim zařadilo potlačené vědomí moravské

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ K tématu viz PERNES, Jiří: Snahy o obnovení zemského zřízení na Moravě v letech 1968–1970. In: MALÍŘ, Jiří – VLČEK, Radomír (ed.): *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek: Sborník příspěvků z konference Češi nebo Moravané? K vývoji národního vědomí na Moravě, konané 28.2.2001 v Brně*. (Disputationes Moraviae, sv. 2.) Brno, Matice moravská 2001, s. 173–186.

svébytnosti, chybějící reprezentace moravanství ve veřejném (kulturním a politickém) životě. V kontextu celostátního vývoje v letech 1968 a 1969 se sice tento problém jeví jako spíše podružný; obyvatelé Čech a Slovenska mu nepochybně věnovali jen minimální pozornost a mnozí v něm dokonce spatřovali faktor, který odváděl jejich spoluobčany z Moravy a Slezska od úsilí o demokratizaci poměrů. V tehdejší životě obyvatel Moravy a Slezska však sehrával významnou úlohu, patřil pro ně do souhrnu činitelů podmiňujících žádoucí přeměnu československé politické reality. Snahy o rehabilitaci Moravy v českém státě začínaly spontánně, postupně však získaly organizovanou podobu a zapojily se do nich takřka všechny vrstvy a věkové kategorie Moravanů.

Jeden z prvních hlasů volajících po obnově zemského zřízení v Československu zazněl 2. dubna 1968 z Moravského muzea v Brně. U příležitosti stopadesátého výročí založení této významné vědecké a kulturní instituce se shromáždili její vědečtí a odborní pracovníci a vydali prohlášení, v němž konstatovali, že „historická a kulturní existence Moravy je hluboce zakořeněna ve vědomí všech občanů ČSSR. Vznikla přirozeným vývojem, její území tvoří vyhraněný geomorfologický, ekonomický a komunikační celek.“ Na základě těchto argumentů požadovali obnovu Země moravskoslezské v souvislosti „s očekávaným federativním zřízením čs. státu“.⁴⁷

Jen o dva dny později, 4. dubna 1968, vystoupili v denním tisku s obdobným prohlášením brněnští spisovatelé a další intelektuálové Oldřich Mikulášek, Alena Bernášková, Bohumír Marčák, Jan Skácel, Vladimír Pazourek, Josef Věromír Pleva, Josef Hrabák, Ivan Kříž, Lubomír Nový, Oleg Sus, Milan Uhde, Adolf Kroupa, Růžena Lukášová, Zdeněk Pluhař, Jan Trefulka a Jaromír Tomeček. Protestovali proti diskriminaci Moravy a jejího hlavního města a také oni vyslovili názor, že náprava by se dala zjednat „pravděpodobně návratem k zemskému zřízení, v jehož rámci by se lépe rozvíjely skutečné potřeby kulturní a ekonomické oblasti, jíž Morava dlouhá staletí byla“.⁴⁸ Poté následovalo obdobné vyjádření novinářů z Moravy a Slezska.⁴⁹

K překvapení všech se pro obnovu Země moravskoslezské vyjádřilo také plenární zasedání Jihomoravského Krajského národního výboru v Brně dne 17. dubna 1968.⁵⁰ Z iniciativy Jihomoravského KNV se pak počátkem května 1968 v Rajnochovicích na Valašsku setkali jeho zástupci s reprezentanty Severomoravského KNV, aby se – vedle dalších problémů – poradili také o případných změnách ve státoprávním uspořádání republiky. Zatímco představitelé jižní Moravy jednoznačně vystupovali ve prospěch zemského zřízení, kolegové z Moravy severní zůstávali k této myšlence dosti chladní. Denní tisk psal, že mezi nimi „spíše převládá názor,

47 Zemské zřízení pro Moravu. In: *Svobodné slovo* (3.4.1968), s. 1.

48 Prohlášení brněnských spisovatelů. In: *Tamtéž* (4.4.1968), s. 3.

49 Novináři Moravy a Slezska k situaci. In: *Tamtéž* (17.4.1968), s. 1.

50 Plénium JmKNV pro zemi Moravskoslezskou. In: *Tamtéž* (18.4.1968), s. 4.

Moravskoslezská deklarace

My, občané z různých oblastí Moravy a Slezska, pracovníci hospodářství a výroby, školství, kultury, vědy, státní správy, politického života a společenských organizací, vydáváme k připravovanému státoprávnímu uspořádání Československé socialistické republiky toto prohlášení:

Požadujeme takovou formu státní organizace naší socialistické společnosti,

aby u žádné její části nevyvolala hromadné pocity krivdy, ale vytvářela pro všechny stejnou příležitost,

aby v aktivních lidech nebrzdila pracovní elán a zájem o společenské problémy, ale dávala i prostému člověku pocit spolupovinného hospodáře své země,

aby nejen zamezila návrat jakékoliv formy tzv. kultu osobnosti, ale dávala každému člověku záruky respektování lidských práv.

Řešení vidíme především v důsledné federalizaci našeho státu se stejnými právy a povinnostmi pro Slovensko, Čechy i Moravu a Slezsko. V tomto směru zaměříme všechny své síly. Dodatečným důvodem pro tuto federaci není a nemůže být jen kritérium národnosti. Dokazuje to federativní uspořádání řady vyspělých zemí. Je tu ještě nezadatelné historické právo, existuje kritérium geografické, kritérium ekonomické a také fakt, že obyvatelstvo Čech, Moravy a Slezska představuje pospolitosť, jejichž jádrem jsou sociologicky a psychologicky odlišné větve českého národa v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, které mají své specifické potřeby hospodářské i kulturní.

Pokud tato historicky vzniklá vnitřní struktura našeho státu nebude respektována také ve skutečném rozdělení normotvorné i výkonné moci státu mezi orgány ústřední a zemské, nebude dosaženo plné demokracie a opravdové vnitřní jednoty československé společnosti.

K podpoře svých snah jsme sestavili rezoluci, soustřeďující všechny reálné platné důvody pro důslednou federalizaci státu. Předkládáme ji všemu lidu a jeho oprávněným zástupcům.

Věříme, že stejně tak, jako občané Moravy a Slezska — pochopí naši výzvu i obyvatelé Čech a Slovenska, kterým leží na srdci rovnoprávné postavení všech obyvatel ve společném státě a kulturní i hospodářský prospěch naší republiky.

V Brně 20. května 1968

ÚČASTNÍCI SHROMÁŽDĚNÍ O BUDOUCÍM POSTAVENÍ MORAVY A SLEZSKA

Vydala Společnost pro Moravu a Slezsko, Brno, Gagarinova třída 1 — Výtiskové právo, tiskárské závody, Brno

Leták „Moravskoslezská deklarace“, jímž se nově ustavená Společnost pro Moravu a Slezsko přihlásila na jaře 1968 k myšlence československé trojfederace. Ideu moravské samosprávy přitom spojila s probíhajícím procesem demokratizace společnosti a opřela ji o argumenty historické, geografické, ekonomické i sociálněpsychologické

že by budoucí státoprávní uspořádání mělo být v podobě okresů a národních vlád pro Slovensko a zemi Českomoravskoslezskou“,⁵¹ tedy bez existence jakýchkoli mezičlánků, ať se již nazývají země či kraje. Zveřejnění jejich stanoviska ovšem vyvolalo značnou vlnu odporu především mezi samotnými obyvateli severní Moravy a Slezska, kteří funkcionáře Severomoravského KNV obviňovali z konzervatismu, čímž se tehdy obecně rozuměla neochota podporovat společenské změny a snaha udržet „předlednové“ poměry.

Předložení návrhu na obnovení zemského zřízení jakožto alternativy federativního uspořádání Československé socialistické republiky vyvolalo bouřlivou diskusi především na samotné Moravě. V ní se poprvé po dlouhé době opět otevřela otázka existence moravského národa a – většina diskutujících ji odmítla. Například redaktor *Svobodného slova* František Gerža 20. dubna 1968 přiznal oprávněnost zřízení Země moravskoslezské jako samostatného subjektu vedle Čech a Slovenska pouze tehdy, „kdybychom se my, Moravané, chtěli konstituovat jako národ. Což, domnívám se, nechceme, i když se hrdě hlásíme k odkazu našich předků, jejichž velkolepou minulost nám tak zaníceně a prospěšně odhaluje ve velkomoravských Mikulčicích pan profesor Poulík.“⁵² Přitom ovšem ani redaktor Gerža nebyl proti existenci Země moravskoslezské; naopak, dovolával se jí ve svých člancích, chtěl však, aby vznikla jako správní a samosprávný celek uvnitř tehdy připravované České socialistické republiky, která spolu se Slovenskou socialistickou republikou měla tvořit jednotné, avšak federativní socialistické Československo. Postupem času se rehabilitace Moravy a Slezska stala záležitostí skutečně lidovou, po obnově zemského zřízení volali jednotlivci, pracovní kolektivy, politické a společenské organizace, vyslovovali se pro ně účastníci veřejných shromáždění, s pochopením o něm psal denní tisk.⁵³

Mezi lidmi nakonec převládlo přesvědčení, že jediným spravedlivým řešením moravské otázky je takzvaný trialismus či trojfederace, tedy rovnoprávné postavení Země moravskoslezské vedle Čech a Slovenska v jednotném Československu. Hlavním zastáncem tohoto řešení se stala Společnost pro Moravu a Slezsko, která se ve druhé polovině května 1968 ustavila v Brně⁵⁴ a postupně se stala nositelkou oněch organizovaných snah o rehabilitaci Moravy. V jejím čele stály významné osobnosti vědeckého, kulturního a politického života na Moravě, mluvčím a „tvář“ společnosti se pozvolna stával psycholog Boleslav Bárta. Do Společnosti pro Moravu a Slezsko vstupovali masově nejen jednotlivci, ale také společenské a politické organizace, a dokonce i průmyslové podniky z Moravy a Slezska.

51 O budoucnost Moravy. In: *Tamtéž* (5.5.1968), s. 1.

52 GERŽA, František: Variace na moravské téma. In: *Tamtéž* (20.4.1968), s. 2.

53 Srv. např. články ve *Svobodném slovu*: Zemské zřízení pro Moravu, ano či ne? (14.5.1968, s. 1), Morava a Slezsko hájí své místo (21.5.1968, s. 1), Státoprávní oříšek (25.5.1968, s. 5), Na programu důsledná federalizace (28.5.1968), s. 1 ad.

54 Na programu důsledná federalizace. In: *Tamtéž* (28.5.1968), s. 1.

Reformní komunisté, kteří od počátku roku 1968 v Praze získávali moc, však měli obavy ze skutečné politické plurality.⁵⁵ Potenciální nebezpečí pro své záměry viděli také ve Společnosti pro Moravu a Slezsko. Ministerstvo vnitra ji proto dlouhou dobu odmítalo registrovat⁵⁶ a nakonec jí registraci neudělilo. Nová organizace, vystupující jménem obyvatel Moravy a Slezska, nicméně v této době vzepjaté občanské aktivity pracovala i navzdory úřední nepřítomnosti a nedbala na to, že nesplňuje náležitosti formalit. Aniž by měla nějakou mimořádnou reklamu nebo alespoň vlastní tiskový orgán, podařilo se jí během krátké doby založit pobočky – takzvané výbory – takřka ve všech okresech Moravy a Slezska. V polovině července 1968 měla již sto čtyřicet tisíc registrovaných členů⁵⁷ a jejich počet stále narůstal; o několik málo dnů později uváděla sto padesát tisíc členů, organizovaných ve čtyřech stech deseti výborech;⁵⁸ v srpnu již její vedení udávalo téměř dvě stě tisíc členů a více než šest set místních a závodních výborů.⁵⁹

Společnost pro Moravu a Slezsko vydala koncem května 1968 výzvu „Všem Moravanům“, v níž vyzývala k podpoře snah o samosprávný vývoj obou zemí,⁶⁰ a „Moravskoslezskou deklaraci“, v níž žádala „takovou formu státní organizace naší socialistické společnosti“, která by „u žádné její části nevyvolávala pocity

Obnovení Země moravskoslezské v rámci federativního Československa na jaře 1968 požadovala nejen Společnost pro Moravu a Slezsko, ale také poslanci Jihomoravského krajského národního výboru ve svém prohlášení ze 17. dubna 1968

55 K tomu viz HOPPE, Jiří: *Opozice '68: Sociální demokracie, KAN a K 231 v období Pražského jara*. Praha, Prostor 2009.

56 Ministerstvo vnitra se nevyjádřilo k registraci Společnosti pro Moravu a Slezsko. In: *Svobodné slovo* (29.6.1968), s. 5.

57 Morava volá po plebiscitu. In: *Tamtéž* (12.7.1968), s. 3.

58 Samospráva nejen do výroby – ale také do státní správy. In: *Tamtéž* (16.7.1968), s. 1.

59 *Trojdílné uspořádání státu: Návrh na rovnoprávné postavení Moravy a Slezska*. Brno, Index 1968, s. 30.

60 Všem Moravanům. In: *Svobodné slovo* (30.5.1968), s. 1.

hromadné křivdy, ale vytvářela pro všechny stejnou příležitost“.⁶¹ Komplexně své představy o novém uspořádání státu vyjádřilo vedení společnosti v programovém materiálu *Trojdlílné uspořádání státu*, jenž – vedle kritiky pragocentrismu v kapitole „Diskriminace Moravy a Slezska jako zdroje nedůvěry k pražskému centralismu“ – objasňoval základní požadavky společnosti a značné části Moravanů.⁶² Vedení společnosti si rovněž uvědomovalo, že její cíle mohou být ohroženy stupňujícími se národními aspiracemi Slováků. Počátkem června 1968 proto zveřejnilo „Provolání k slovenskému národu“, odvolávající se na „tradiční přátelství mezi slovenským a moravským lidem“, jímž chtělo rozptýlit pochybnosti Slováků a získat jejich podporu pro myšlenku zemského zřízení.⁶³ Přitom ještě pořád vedení i členové Společnosti pro Moravu a Slezsko hovořili o sobě samých jako o příslušnících českého národa, byť připouštěli, že existují „sociologicky a psychologicky odlišné větve českého národa v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, které mají své specifické potřeby hospodářské i kulturní“.⁶⁴

Neochota komunistického vedení přistoupit na požadavky širokých vrstev obyvatel Moravy (která po srpnové okupaci Československa ještě zesílila) nevedla k rezignaci těch, kdož je vznášeli, nýbrž k potenciální radikalizaci jejich postojů. Zřetelně to vyjádřil profesor Vladimír Kubeš, první děkan Právnické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Brně po jejím obnovení v roce 1969, přesvědčený český vlastenec, který své češství a moravanství necítil jako protiklad. Když se v denním tisku vyjadřoval k postavení Moravy v československém státě, zklamaně si povzdychl: „Neuvěřitelná centralistická tendence Prahy, jakýsi ‘morbus pragensis’, hrozí beztoho vyústit v ten nedobrý stav, že se za pár roků nebude ani obyvatel Moravy nebo Slezska cítit Čechem, nýbrž Moravanem nebo Slezanem.“⁶⁵ Kubeš se tak poprvé po více než půlstoletí vrátil k ideji svébytného moravského národa a věštecky ohlašoval jeho obrození; o další dvě desetiletí později se k němu přihlásilo skoro jeden a půl milionu obyvatel Moravy.

Moravanství jako životní pocit

Snahy o rehabilitaci Moravy a moravanství v Československu neskončily až s nástupem takzvané normalizace počátkem sedmdesátých let. Tečku za nimi vlastně udělala federalizace, vyhlášená k 28. říjnu 1968 s platností od 1. ledna následu-

61 „Moravskoslezská deklarace“ byla nejprve publikována jako samostatný leták, o něco později byla pod názvem „Moravská deklarace“ otištěna v programovém materiálu Společnosti pro Moravu a Slezsko *Bude Země moravskoslezská?*, který vydalo Vydavatelství Čs. novinář – po-
bočka Brno v červnu 1968, s. 15.

62 *Trojdlílné uspořádání státu* (viz pozn. 59).

63 Provolání k slovenskému národu. In: *Svobodné slovo* (10.6.1968), s. 3.

64 Dualismus nebo trialismus? In: *Tamtéž* (7.6.1968), s. 5.

65 KUBEŠ, Vladimír: K státoprávnímu uspořádání. In: *Tamtéž* (31.7.1968), s. 1.

jícího roku, konstruovaná na nacionálních principech českého a slovenského státu v rámci federativní socialistické republiky. Společnost pro Moravu a Slezsko sice ještě pracovala několik měsíců, počátkem roku 1969 dokonce začala v brněnské pobožce nakladatelství Československý novinář vydávat vlastní časopis *M-týden* s podtitulem *Moravskoslezský týden*,⁶⁶ ale to již byla vlastně labutí píseň organizovaných snah o rehabilitaci moravanství. Nové vedení KSČ v čele s Gustávem Husákem, které nastoupilo v dubnu 1969, pochopitelně ničemu takovému nepřálo. Odlišné stanovisko nemohli už zaujímat ani jihomoravští komunisté; 13. října 1969 se v Brně konal „krajský stranický aktiv“, který udělal „jakousi analýzu minulého období, v níž mj. kritizoval i bývalé funkcionáře KV KSČ, zodpovědné za pokusy o reformu“. Ke kritizovaným činitelům, kteří se dočkali výtek i za ochotu naslouchat moravským požadavkům, patřil mezi prvními bývalý tajemník Krajského výboru KSČ v Brně Josef Špaček. „Aktiv“ mu kromě jiného zazlival, že „s jeho souhlasem bylo ... prosazováno lidové referendum o Moravě a jejím postavení ve státoprávním uspořádání v době, kdy již stranické orgány zaujímaly jiná stanoviska“.⁶⁷ Šlo nepochybně hlavně o záminku ke Špačkově politické likvidaci, ale i z ní je zřejmé, že „pravověrní“ komunisté spatřovali v myšlence samosprávné Moravy značné nebezpečí.

Netrvalo dlouho a časopis *Moravskoslezský týden* přestal vycházet, Společnost pro Moravu a Slezsko musela ukončit svou činnost, její představitelé byli umlčeni a museli odejít do politického ústraní. Zdálo se, že konec svobody v Československu znamená i konec svébytné Moravy a moravanství. Další vývoj však ukázal, že moravanství zde existuje jako nezávislý společenský faktor, který ani v tíživé realitě, jež

Časopis Moravskoslezský týden, který vydávala v roce 1969 Společnost pro Moravu a Slezsko, měl propagovat myšlenku moravské, respektive moravskoslezské svébytnosti

66 Nový týdeník z Brna. In: *Tamtéž* (29.12.1968), s. 1.

67 Odstraňujeme nahromaděné chyby a nedostatky. In: *Rovnost* (15.10.1969), s. 4.

počátkem sedmdesátých let v zemi zavládla, nevzal za své. Byl sice opět utlumen, zatlačen do soukromí, avšak při různých příležitostech se vynořoval na povrch.

Vývoj a projevy moravského patriotismu v období „normalizace“ se ještě nestaly předmětem podrobnějšího zpracování ani zkoumání, nicméně některá fakta jsou nepřehlédnutelná. Od počátku osmdesátých let se kolem právníka Miroslava Richtera z Brna soustředil okruh lidí, kteří cítili potřebu pěstovat moravanství i nadále. Richter sám vystupoval vždy jako přesvědčený Moravan a věřící katolík, a obě tyto hodnoty se snažil aktivně uplatňovat i v nepřejících podmínkách „normalizace“. Současně pěstoval vážný zájem o hudbu, zejména o sborový zpěv, a proto založil a vedl pěvecký soubor Proglas, jehož členové se soukromě označovali jako Gorazdovo bratrstvo. Vedle hudby a moravského liturgického zpěvu rozvíjeli i další kulturně-společenské aktivity a pod rouškou nepolitického sdružení se snažili přispět k obrodě a posílení moravského uvědomění. Pořádali poutě na významná místa Moravy, věnovali se údržbě a opravě základů velkomoravské baziliky na Hoře svatého Klimenta, na pravidelných schůzkách debatovali o otázkách moravanství a postavení Moravy v Československu. V průměru se na činnosti Gorazdova bratrstva podílelo dvacet až třicet osob a jejich zaměření bylo zcela nepochybně moravsky národní, nikoli jen moravsky zemské.⁶⁸ Gorazdovo bratrstvo, soustřeďující se kolem Miroslava Richtera, existovalo až do listopadu 1989, kdy se transformovalo v Moravské občanské hnutí a působilo pak již na nové úrovni.

Dalším neformálním seskupením, které se věnovalo udržování a podpoře moravanství, se stal Klub přátel Moravy, který se ustavil v polovině roku 1985. Snažil se pro svou činnost využívat existujících legálních struktur, kupříkladu tehdejšího Socialistického svazu mládeže, spolupracoval ale také s neoficiálními iniciativami, jako byla brněnská redakce samizdatového časopisu *Střední Evropa*. Po listopadu 1989 se Klub přátel Moravy transformoval ve sdružení Moravská národní obec, které existuje dosud a aktivně se účastní všech moravských emancipačních akcí.⁶⁹

Velký význam pro rozvoj a upevnění pocitu moravanství v polovině osmdesátých let měla Národní či cyrilometodějská pout', která se konala 7. července 1985 při příležitosti jedenáctistého výročí úmrtí svatého Metoděje na Velehradě. Zúčastnilo se jí nebyvalé množství věřících z celé Moravy, Čech a také ze Slovenska, odhady hovoří o stu až dvou stech padesáti tisících účastníků. Vedle původního náboženského rozměru měla pout' i dosah politický, protože dala tehdejšímu režimu zřetelně najevo, že si obyvatelé země myslí něco jiného, než co proklamovali oficiální představitelé. Přítomní vypískali českého ministra kultury Milana Klusáka, jehož necitlivé vystoupení vnímali jako další z projevů mocenské arogance. Shromáždění vyznělo jako gesto nenásilného, ale velmi výmluvného politického protestu, proti kterému se však státní orgány neodvážily přímo zasáhnout.⁷⁰ Současně je nepochybné, že

68 Opírám se o osobní svědectví Miroslava Richtera z ledna 1990.

69 Viz webová stránka <http://www.moravska-narodni-obec.ic.cz/historie.php>, staženo k 25.12.2009.

70 Viz webová stránka <http://www.velehrad.eu/2006/historie.php>, staženo k 10.10.2010.

celá akce výrazně přispěla – už jen tak masovým připomenutím velkomoravských a cyrilometodějských tradic – rovněž k posílení pocitu moravské kulturní a historické identity i soudržnosti.

Myšlenkově nejvýznamnějším projevem moravanství se ve druhé polovině osmdesátých let stala diskuse na stránkách „brněnské verze“ konzervativního samizdatového časopisu *Střední Evropa*, jejíž tři čísla vyšla v Brně v letech 1988 a 1989. Již v úvodní poznámce prvního čísla její vydavatelé – František Míkš, František Rychlík a Jaroslav Zapletal, mladí lidé z Brna, tehdy ve věku mezi dvaceti a třiceti lety – prohlásili, že se chtějí „pokusit o hledání naší identity jako Moravané“.⁷¹ Na stránkách svého časopisu zároveň zveřejnili esej básníka Zdeňka Rotrekla „Existence Moravy ve střední Evropě“, jímž – jak oznámili – hodlali „zahájit diskusi na moravské téma“. Byli nepochybně jediní, kdo se nad ním tehdy skutečně seriózně a do hloubky zamýšleli a jejichž myšlenková práce přinesla hmatatelné výsledky.

„Již delší dobu můžeme pozorovat podivuhodný fakt, jak se z masových médií zdejších i zahraničních vytrácí historický a kulturně svébytný pojem Moravy,“ napsal ve vzpomenutém textu tehdy umlčovaný katolický básník. „Morava se ze současných slovníků jednoduše škrtá, nanejvýše se připouští ve formě pěveckého sdružení (Moravan) nebo skupiny písní a tanců (Moravanka, Moravěnka). Občas se můžeme ve sportovní rubrice brněnských mutací deníků *Práce*, *Lidová demokracie* atd. dočíst o tom, že ‘moravské kluby slavně zvítězily’. A dost.“⁷² Rotrekl hledal pro tento jev vysvětlení a našel je v záměrné zamlčovací taktice současné mocenské garnitury v Praze. V jejím postoji spatřoval pomstu za to, že ve volbách v roce 1946 jádro Moravy – nacházel je tam, kde žilo původní obyvatelstvo, tedy mimo oblasti dosídlené po válce po odsunutých Němcích – volilo častěji než jinde nekomunistické kandidáty. „Jaký byl tedy politický úkol pro nejbližší budoucnost? Zemi moravskoslezskou dezintegrovat, roztržtit a posléze zlikvidovat úplně. Stalo se,“ vyvozoval autor.⁷³

Úvaha Zdeňka Rotrekla předznamenala širokou a dosti vášnivou diskusi. Už v příštím čísle museli vydavatelé časopisu konstatovat, že „z ohlasů vyplývá, že překvapivý zájem čtenářů vzbudila moravská problematika“.⁷⁴ Nadále proto vyčlenili Moravě samostatnou rubriku, v níž zveřejňovali příspěvky předních českých historiků, filozofů a dalších osobností angažujících se v disentu. Prvním, kdo na toto téma přispěl rozsáhlou úvahou, byl brněnský historik, signatář Charty 77 a politický vězeň Jaroslav Mezník, tehdy skladník v národním podniku Chirana. Hned v úvodu své statě „Co s Moravou?“ konstatoval: „Administrativní reformou z roku 1949 zmizel z map Československé republiky útvar, který existoval po mnoho staletí: Morava. Moravské vědomí tím ovšem existovat nepřestalo a s ním nezanikla ani

71 Úvodní poznámka. In: *Střední Evropa, brněnská verze*, č. 1 (1988), samizdat.

72 ROTREKL, Zdeněk: Existence Moravy ve střední Evropě. In: *Tamtéž* (nestránkováno).

73 Tamtéž.

74 Úvodní poznámka. In: *Střední Evropa, brněnská verze*, č. 2 (1988), samizdat.

touha po obnově Moravy... Jestliže nedávno označil Jan Trefulka zrušení Moravy za kulturní barbarství, vyjádřil tak jen mínění, se kterým se na Moravě setkáváme zcela běžně, a to v nejrůznějším prostředí – mezi dělníky i intelektuály, mezi disidenty i mezi příslušníky StB.⁴⁷⁵

Ve své úvaze dospěl Jaroslav Mezník k závěru, že přes své mimořádné rozšíření nenachází myšlenka obnovení samosprávné Moravy odezvu u všeho moravského obyvatelstva; mohl se ovšem odvolávat jen na zkušenosti z roku 1968 a musel připomenout, že proti ní se tehdy vyslovili obyvatelé Jihlavy a Gottwaldova, u nichž zvítězily lokální zájmy a obavy z toho, že pragocentrismus by nahradil nově vzniklý brnocentrismus. Jaroslav Mezník současně připomněl, že stejně legitimní jako požadavek obnovení historického statusu Moravy je uznání historické svébytnosti Slezska, a že tedy nelze brát Zemi moravskoslezskou jako něco provždy již daného, co by nemohlo změnit svou formu.

Mnohem radikálněji se do debaty v dalším příspěvku vložil moravský básník Jiří Paukert, známý pod pseudonymem Jiří Kuběna. Do stejného čísla brněnské *Střední Evropy* napsal „...vyznání moravské“, koncipované jako úryvek z dopisu, který poslal svému příteli Zdeňku Holmanovi a který nesl datum 12. ledna 1988: „...vždycky jsem cítil ponížení, že musím do nějakých obskurních rubrik psát: národnost česká, když jsem Moravan, rodná řeč: čeština, když je jí moravština... Jaký jsem já Čech? A proč? (...) Jsem MORAVAN, ne Čech, nikdy Čech, mluvím řečí moravskou, ne českou, nikdy českou – moje vlast je Morava a žádné Čechy, a už vůbec ne infamní, hrůzné, bohorouhačské (bohovražděné!) ‘Česko’ (ten obludný výplod našeho zdivočelého, prohnílého, nekonečně zkorumpovaného, nestoudného, každou sebemenší hodnotu okamžitě špinícího, rozkládajícího, relativizujícího liberalismu, atd. atd.); také má církev je Církev římskokatolická sice, ale pro mne personifikovaná především svou diecézí brněnskou (olomouckou), tedy na Moravě, tedy zkráceně, ale podstatně, Církev MORAVSKÁ – mimochodem jediná skutečně živoucí církev v tzv. českých zemích.“⁴⁷⁶

Kuběnovu patetické, vášnivé vyznání vzbudilo mezi čtenáři rozruch; ostatně celá diskuse o Moravě některé čtenáře, zvláště pražské, pobouřila. Vydavatelé si postěžovali na „podivuhodně ostrou a jednoznačnou reakci jednoho vynikajícího pražského sociologa. Byl dvěma čísly brněnské *Střední Evropy* dost pobouřen a ptal se, jestli jsme blázní, že se tímto zabýváme. Připadá mu to prý jako archaické téma, které dneska nemůže nic přinést.“⁴⁷⁷ Redakce brněnské *Střední Evropy* se proto rozhodla uspořádat v roce 1988 o moravské problematice besedu, k níž vedle Jiřího Kuběny přizvala i katolického myslitele Radomíra Malého, katolického básníka

75 MEZNÍK, Jaroslav: Co s Moravou? In: *Tamtéž* (nestránkováno).

76 KUBĚNA, Jiří: ...vyznání moravské: Z dopisu Mirku Holmanovi z 12. ledna 1988. In: *Tamtéž* (nestránkováno).

77 Morava ve střední Evropě: Záznam diskuse. In: *Střední Evropa, brněnská verse*, č. 3 (1989), samizdat (nestránkováno).

Zdeňka Rotrekla, bývalého komunistického politika Jaroslava Šabatu, spisovatele Jana Trefulku a evangelického duchovního Jana Šimsu.

Účastníci besedy dospěli ke společnému závěru, že nepochybně existuje *moravský životní pocit*, který někdy nazývali také *moravanstvím*. Neshodli se však už na společném stanovisku, zda existuje také moravský národ, zda česky hovořící obyvatelé Moravy jsou Moravany nebo Čechy. Dokonce i ti, kteří – jako například Jan Trefulka – cítili nechuť, když měli do rubriky „národnost“ napsat „česká“, nevěděli, „k jakému závěru by měly (jejich) pocity a úvahy vést“. ⁷⁸ Dotkli se tak otázky, na niž odpověď není jednoznačná dodnes – a každý si ji zřejmě musí zodpovědět sám za sebe.

Nezávisle na časopisu *Střední Evropa* se ve stejné době k Moravě a moravanství přihlásil básník Jan Skácel, který se nacházel rovněž v nemilosti „normalizačního“ režimu. V září 1988 mu byla ve slovinské Vilenici udělena Cena za středoevropskou literaturu. Při této příležitosti

zde pronesl projev, v němž s poetickou nostalgií upozornil na diskriminaci Moravy v komunistickém Československu. Mimo jiné řekl: „Morava je podivuhodná země už proto, že je a není. Kdysi, v dávné historii, bývala markrabstvím, volně spojeným s Českým královstvím. Dnes splynula s Českou federativní republikou (*sic*) a její jméno se vyskytuje už jenom v celostátních předpovědích počasí a v národních písních.“ Sebe i všechny obyvatele své rodné země prohlásil za Čechy a Moravany současně: Čechy jazykem a Moravany srdcem. „A ještě něco máme a nemáme,“ řekl na závěr. „Totiž hymnu. Hymna Československé republiky se skládá ze dvou písní, které se zpívají za sebou. Z jedné české a druhé slovenské. Mezi nimi je malá pauza, asi dvě vteřiny, možná tři, ale ne víc. Tato zdánlivě nepatrná chvíle ticha je moravská hymna. Jsme na ni pyšní a domníváme se hrdě i s jistým humorem, že máme nejkrásnější hymnu na světě. Ticho. Ticho, které je dnes tak vzácné, ticho,

Tázání po moravské identitě a postavení v rámci československého státu vyústilo po zhroutení komunistického režimu v masové politické hnutí, jehož vůdčí silou se stalo Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko

78 Tamtéž.

které je vznešené a skromné zároveň, ticho beze slov, která by nás vyvyšovala nad jiné národy, které nelže a ve kterém tiše myslíme na svoji Moravu. Na onu zvláštní dobrou zemi, co není, a přece jenom je.“⁷⁹

Že ovšem vydavatelé brněnské verze časopisu *Střední Evropa* a účastníci její diskuse o moravanství stejně jako básník Jan Skácel nevyjadřovali nějaká extrémní stanoviska nebo pocity lidí vykořeněných z normálního života a poznamenaných pobytem v disidentském ghettu, ukázal vývoj v nadcházejících měsících. Změna politického režimu v Československu na přelomu let 1989 a 1990 vyvolala mimo jiné k životu také novou vlnu široce založeného hnutí, jež usilovalo o rehabilitaci Moravy v československém (později českém) státě a o prosazení moravanství v českém veřejném životě. Zcela nová a překvapivá byla skutečnost, že narozdíl od předchozí vlny vzepjatého moravanství v letech 1968 a 1969 v ní nešlo jen o obnovu zemského zřízení, nýbrž také o spontánní a masový návrat k myšlence etnického moravanství, zdánlivě takřka sto let mrtvé. Při sčítání lidu v roce 1991 se k moravské národnosti přihlásilo více než milion tři sta tisíc československých občanů. To o síle a životnosti „moravanství“ v českém státě vypovídá samo o sobě i při akceptování všech skutečností, jež se v nadcházejícím dvacetiletém vývoji postkomunistické společnosti vynořily.

Otazníky na závěr

„Moravanství“, moravský patriotismus a jejich proměny v interakci s československým (českým) politickým a společenským vývojem ve 20. století si zaslouží podrobnější výzkum historický, sociologický i sociálněantropologický; předložený příspěvek je třeba chápat pouze jako historický úvod či první sondu k poznání této problematiky. Těžko jej tedy uzavřít jinak než pokusem o formulaci několika otázek a hypotetických odpovědí.

Při zkoumání tak složitého jevu, jakým je proces sebeidentifikace velké skupiny lidí, si lze klást otázky, zda není spíš reprezentací či substitucí jiných sociálních skutečností, kdo jsou jeho „sociální nositelé“, z jakého centra vyvěrá a kde se nalézají jeho hranice atd. V případě moravanství bývá často vznášen zpochybňující argument, zda se tento fenomén nedá do značné míry redukovat na specifický brněnský lokálpatriotismus, spočívající v prestižním soupeření Brna s Prahou – dvou historických středisek, z nichž to první žárlivě vnímá své druhořadé postavení, do něhož se dostalo po zrušení zemského zřízení, zatímco „metropole“ na ně pohlíží se špatně skrývaným despektem, vyplývajícím ze soustředění moci, peněz i osobností. Nepochybně tento moment je velmi důležitý a velkou roli sehrál zejména na přelomu čtyřicátých a padesátých let, kdy moravská metropole měla posloužit jako odrazový můstek k zářivé kariéře tajemníka zdejšího krajského výboru KSČ Otto

79 Citováno podle básnickovy biografie: KOŽMÍN, Zdeněk: *Skácel*. Brno, Jota 1994, s. 185 n.

Šlinga, který Brno prezentoval jako „československý Leningrad“ (zatímco Prahu označoval za „československou Moskvu“) a neváhal v jeho ulicích organizovat tak mimořádné akce jako „Mládež vede Brno“ (1949) nebo „Květen, měsíc mládeže“ (1950).⁸⁰ Politickou likvidaci Otto Šlinga, jeho zatčení a následnou popravu obyvatelé Brněnska dlouhou dobu chápali jako další opatření směřující k zatlačení Brna do bezvýznamnosti. Nicméně tato historická událost a její dozvuky stejně jako některá další specifika (například brněnské nářečí, takzvaný hantec) zůstávají podle mého přesvědčení omezeny výhradně na Brno, širší území Moravy nějakým výrazným způsobem nezasáhly. Souhlasím s názorem, že brněnská a moravská identita se sice částečně prolínaly a překrývaly, avšak nesplývaly (což platí i pro současnost).

Podobnou skepsi vůči moravanství vyjadřuje námitka, že jde vlastně o výmysl „Brňáků“ (brněnských obyvatel či intelektuálů), s nímž se většina obyvatel Moravy neztotožňuje. Skutečně nelze popřít, že Brno je jakýmsi „ohniskem“ moravského životního pocitu a patriotismu, který z něj vyzařuje do ostatních částí země. Je to nepochybně dáno historickou tradicí, skutečností, že právě v tomto městě se soustřeďuje nejvíce památek vztahujících se ke zrušené zemské správě, že právě zde sídlí nejvíce institucí, jež v minulosti měly celomoravský charakter, a že zde je také největší koncentrace inteligence, která má k minulosti i budoucnosti své země intenzivní vztah a zamýšlí se nad nimi. Avšak názor, že v jiných oblastech Moravy pocit moravanství neexistuje, že s rostoucí vzdáleností od Brna se stále více vytrácí, neodpovídá pravdě. Zkušenosti z let 1968 a 1969 i z první poloviny devadesátých let minulého století, kdy tento pocit jako požár zachvátil celou Moravu a proměnil se v silné politické hnutí, ukazují přesvědčivě, že jde o fenomén existující do značné míry nezávisle na tom, co se zrovna děje v Brně.

Poslanci Jihomoravského krajského národního výboru v září 1990 na svém zasedání podpořili návrh zákona o zemském zřízení

80 Viz PERNES, Jiří: Mládež vede Brno: Otto Šlinga a jeho brněnská kariéra (1945–1950). In: *Soudobé dějiny*, roč. 11, č. 3 (2004), s. 45–60.

Ne vždy je pocit moravanství stejně silný a rozšířený. Po obdobích masového vzepětí přicházejí roky útluhu; ten zavládl i po zklamání nadějí na obnovu zemského zřízení, když padl komunistický režim. Je samozřejmě namístě položit si otázku, proč moravské hnutí, v devadesátých letech tak silné, stojí dnes na periferii veřejného života a u mnoha lidí vyvolává jen pobavený úsměv. Co to způsobilo? Rozpad jednotného Československa a obavy obyvatel Moravy, že tento destrukční proces by mohl pokračovat? Výskyt nových problémů, například sociálních a hospodářských, které občané pokládají za palčivější? Neschopnost a někdy i trapnost politických představitelů moravských snah? Anebo jde o výsledek cílených kroků pražského centra, spatřujícího v hnutí za emancipaci Moravy nebezpečí pro své zájmy? Bez seriózního vědeckého výzkumu nedokážeme zatím tyto vážné otázky zodpovědět, vyhnout se jim do budoucna však nebude možné. Tím spíš, že myšlenka moravanství z hlav a srdcí obyvatel Moravy nezmizela. Spíše je namístě říci, že prochází procesem změny, nového hledání moravské identity. Vedle celkem okrajové primitivní animozity vůči obyvatelům Čech (zvláště Prahy), projevující se ponejvíce jejich dehonestujícími označeními, spočívá v pozvolné tvorbě nových struktur a nové ideologie. Objektivní pozorovatel nemůže nepostřehnout, že nově vznikla a aktivně pracuje politická strana Moravané, byť zatím nepředstavuje vážnou politickou sílu. Existují tu kulturní organizace, jako například Moravský národní kongres či Moravská národní obec, spontánně vznikají moravsky orientované místní spolky, jako například Cyrilometodějský spolek Náklo v Ratíškovcích, za hranicemi vyvíjí činnost Spolek Moravanů na Slovensku. A pro všechny je charakteristické, že – narozdíl od minulosti – už ve své činnosti neakcentují obnovu zemského zřízení v českém státě, ale moment etnický, a že usilují o provedení „moravského národního obrození“. A to už není otázka jen pro historiky soudobých dějin, ale i pro etnology a také pro politiky.